

Еколого-систематичний огляд лісових птахів

Ряд Гусеподібні (Anseriformes)

Ряд Гусеподібні

Кряква

Гуска сіра

Лебідь крикун

Лебідь шипун

Гага звичайна

Казарка червоновола

Ряд Гусеподібні (Anseriformes)

ряд птахів з надряду кілегруді. Птахи цього ряду поширені по всій земній кулі, окрім Антарктиди. Багато представників цього ряду вирощуються у сільському господарстві.

- Зовнішній вигляд
- Гусеподібні — птахи середнього та великого розміру. Маса найбільшого представника ряду — лебедя-шипуну — сягає 12 кг.
- Більшість гусеподібних мають довгу шию, довжиною до 40 см. Голова невеликого розміру, не перевищує довжини 20 см. На кінці голови знаходиться дзьоб, довжиною до 8 см, затуплений на кінці. У дзьобі є дві ніздрі, через які птах дихає. Ще на кінчику у внутрішній частині дзьоба знаходяться зубчики, які не дозволяють випасти впійманій риби. Очі переважно не перевищують довжини 1 см. Забарвлення очей буває червоне, чорне, чи блакитне.
- Оперення забарвлене найчастіше чорним, сірим, білим кольорами. Пір'я жирне, щоби птах не намокав у воді. Над хвостом міститься куприкова залоза, що виділяє жир. Лапи гусеподібних чотирьохпалі. Три пальці на лапах з'єднані тонким шаром шкіри, а один розміщений ззаду. Пір'я на хвості довше. Зазвичай у гусей пір'я чисте, тому що вони посилено дбають про чистоту пір'я, прочищаючи його дзьобом. В середньому розмах крил становить 1 метр.

Ряд Гусеподібні (Anseriformes)

Поширення в Україні

У дикій природі зустрічаються на півночі України, на озерах Полісся. Там найчастіше зустрічається лебідь-шипун з родини качкових.

- У теперішній час на одну водойму зараз припадає близько 3 родини диких качок, у якій налічується близько 20 особин. Гуси та лебеді у дикій природі малопоширені.

Харчування

- Гусеподібні здатні житись морепродуктами та травами. Окремі види харчуються рибою, молюсками, рачками та ракоподібними, водоростями. Для цього вони здатні пірнати на глибину у 40 метрів, і бути під водою до 3 хвилин. Гуси та качки переважно живляться травою. Вони відкушують траву боковою частиною дзьоба. Харчуються злаками, плодами ягід та комахами. Переважно добувають їжу на берегах, у трясовині, на луках.
- Об'єм випитої за день води приблизно дорівнює об'єму випасаного тіла. Вода грає велику роль у харчуванні гусеподібних.
- Гуси здатні завдавати великої шкоди, випасаючи траву малої довжини, оскільки вони виривають із ґрунту траву з корінням. Якщо гуси мають велику територію для випасання, ця проблема не несе великої небезпеки для трави.

Міграції

- Мігрують з гусеподібних гуси та качки. Здебільшого мігрують на південь ті, чия батьківщина у Сибіру та на півночі Євразії. Перельоти деяких гусеподібних складають до 3500 кілометрів. Переліт птахів цього ряду зберігає форму так званого ключа: трикутник без однієї сторони. Під час перельотів птахи мало спілкуються. Зупиняються під час перельотів лише для плавання або випасання трави. Часто перельоти відбуваються на невеликій відстані від перельотів птахів ряду гагароподібні

Ряд Гусеподібні (*Anseriformes*)

Зменшення кількості у природі

- Кількість гусеподібних у природі в наш час значно зменшується. Це пов'язане з тим, що відбуваються значні висушення боліт та мілких озер. Багато гусеподібних, серед них найбільше гуси та лебеді страждають під час перельотів від браконьєрства. Найчастіше це трапляється під час зупинок на харчування. Велика кількість качок перериває своє існування під час сезонів полювання. Через загрозу зараження пташиним грипом, кількість полювання на гусеподібних зменшена.
- У Червоний список МСОП належить близько 50 видів рідкісних птахів цього ряду. Один з них в Україні — огар *Tadorna ferruginea* (Pallas, 1764). Охороною окремих видів зараз займається міжнародна організація «Грінпіс».

Гуска сіра (Anser Anser)

Сіра гуска - перелітний птах, що мешкає в Євразії. Сезон гніздування гуси проводять в Північній і Центральній Європі, на півдні Сибіру і в північній частині Китаю. Для виведення пташенят вони зазвичай обирають важкодоступні ділянки, неодмінно поблизу багатих водоростями прісних водойм, береги яких густо заросли очеретами, а також трав'янисті болота й вологі луки. Живляться сірі гуси на окультурених луках і пасовищах, деколи – на значній відстані від води. З приходом осені починається масова міграція гусей в південні регіони Європи й Азії. Деякі зграї європейських гусей долітають навіть до Північної Африки. Зимують гуси на орних угіддях, болотах, у приморських дюнах та на берегах озер. На території України гніздиться скрізь крім більшої частини західних областей та Криму, мігрує скрізь, зимує на півдні країни.

Гуска сіра (Anser Anser)

Статура міцна та масивна. Спина сірувато-бура зі світлими поперечними смугами; черевна сторона і покривні крил світліші. Хвіст досить короткий з білим надхвістям. Крила сильні і довгі, зі світлими покривними перами. Шия відносно довга. Темні очі посаджені з боків голови. Рожевий або оранжевий дзьоб закінчується світлим нігтиком. Міцні ноги покриті рожевою лускою. Три спрямованих вперед пальці з'єднані плавальними перетинками. Маленький четвертий палець обернений назад. Статевий диморфізм відсутній.

Ці товариські птахи живуть зграями від декількох штук до декількох сотень особин. Основним осередком зграї є сімейна група, що складається з пари дорослих гусей з їх нащадками. Вся зграя дружно прямує на пошуки поживи, повертається в місця гніздування і робить сезонні перельоти на зимівлю. Сірі гуси чудово плавають і пірнають, але нітрохи не гірше ходять і бігають по землі, де здобувають більшу частину поживи. Основу їх раціону складає зелень наземних і водних рослин. Оснащений гострими краями дзьоб сірої гуски сильніший і не такий плоский, як у інших пластинчатодзьобих птахів, а добре розвинуті зовнішні пластинки, немов общеньки, відщипують соковиті пагони. На пасовищі гуска трохи повертає дзьоб у бік і короткими енергійними ривками шиї відриває шматочки зелені. Якщо в траві потрапиться жучок або слимак, його теж буде залюбки з'їдено.

Гуска сіра (Anser Anser)

У воді й на суходолі сірі гуси вкрай обережні і при найменшій небезпеці відлітають геть. Політ у них сильний і швидкий, хоча помаху крил вони роблять не часто. Перебуваючи на воді, гуси тривалий час чистять пір'я, а іноді пірнають. Подібно до інших представників родини качиних, вони мають добре розвинену куприкову залозу, жировими виділеннями якої гуси змащують оперення. З ранку до вечора сірі гуси пасуться на луках і пасовищах, а з початком сутінок відлітають на ночівлю в річкові заплави.

Гуска сіпа (Anser Anser)

Розмноження

Сірі гуси - моногамні птахи, у яких подружні пари утворюються на все життя. У більшості випадків партнери знаходять один одного на другому році життя, ще до досягнення статевої зрілості. Обравши даму серця, самець сміливо йде на приступ з низько витягнутою шиєю. Самка вдає, що втікає геть, а парубок настовбурчує пір'я, щоб здаватися більшим, ніж він є насправді, й намагається розігнати можливих конкурентів. Але коли суперники втікають, самець з тріумфальним криком повертається до обраниці. Якщо та прийме його прихильно, весілля можна вважати справленим. В трьохрічному віці птахи стають статевозрілими, і в наступному сезоні вперше виводять пташенят. Сірі гуси гніздяться колоніями, але кожна пара охороняє невелику ділянку, куди вхід сусідам суворо заборонений. Гніздо зі стебел очерету і водних рослин будує самка, розміщаючи його на землі у важкодоступному місці. У квітні самка відкладає 4-9 яєць і насиджує кладку протягом 27-29 днів. Весь цей час гусак тримається поблизу, щоб заздалегідь попередити дружину про небезпеку. Злітаючи з гнізда на пошуки поживи, самка прикриває яйця пухом, щоб ті не охололи. За два дні до появи на світ пташенята починають голосно пищати, і мати починає обігрівати їх ще старанніше. Два перших дні малюки сидять в гнізді, а потім з'являється гусак, і весь виводок під батьківським наглядом прямує на воду. З цього моменту про нащадків піклуються обидвоє батьків. Зазвичай, попереду гордовито пливе самка, за нею гусенята, а гусак замикає караван, пильно оглядаючи все довкола. При найменшій загрозі малюки миттю залазять на спину матері, і та ховається з ними в прибережних чагарниках. Гусенята з перших днів добувають їжу самостійно, навчаючись у батьків добирати кращу зелень. В 50-60 днів від народження молоді гуси стають на крило, але як і раніше залишаються в сім'ї і до осені встигають познайомитися з навколишніми пасовищами, навчаючись уникати небезпек і давати відсіч хижакам. Разом з батьками молодь здійснює перший переліт на зимівлю і повертається в рідні краї. Коли старшим птахам надходить пора робити черговий виводок, гусак проганяє старших дітей геть.

Лебідь-шипун (*Cygnus Olor*)

Батьківщина лебедя-шипуна - Європа та Центральна Азія. Ареал його проживання простягається від Британських островів до Монголії. Якщо на Азійському субконтиненті переважають дикі популяції цих птахів, то в Європі більшість шипунів приручені або ведуть напівдомашній спосіб життя. Для гніздування лебеді обирають не тільки околиці прісних водоймищ, але і береги лиманів, гирла річок і морські затоки. Їх гніздівлі можна знайти на атлантичному узбережжі Європи, на берегах Балтики і азійському узбережжі Тихого океану в місцях, розташованих не вище 500 м над рівнем моря. Після виведення нащадків лебеді відлітають на зимівлю до берегів Чорного і Каспійського морів або в розлогі заплави китайських річок. Багато лебединих популяцій зимують у місцях гніздування, де їх цілий рік підгодовують місцеві мешканці. Високо цінуючи красу лебедя-шипуна, люди завезли його в Північну Америку, Південну Африку, Австралію і Нову Зеландію. На території України гніздиться скрізь крім гір та Керчинського півострова, мігрує скрізь; регулярно зимує в південних районах, на заході країни та дніпровських водосховищах, іноді трапляється взимку на незамерзаючих водоймах решти території України.

Лебідь-шипун (*Cygnus Olor*)

Тіло масивне, широкогруде. Оперення всього тіла однотонно біле. Довгі і широкі крила утворюють велику несучу поверхню. Короткий хвіст розкривається віялом в польоті. Довга шия полегшує добування поживи під водою. Невеликі темні очі посажені з боків голови. У верху дзьоба біля самого чола видно великий чорний наріст, який у самців збільшується в шлюбний період. На нижній щелепі укладені рядами вузькі рогові пластинки. Сильні ноги забарвлені в чорний колір. Три звернених вперед пальці з'єднані плавальної перетинкою. Маленький четвертий палець обернений назад і при пересування суходолом не торкається землі.

Лебідь-шипун (*Cygnus Olor*)

Спосіб життя

- Для сезонних перельотів до місць зимівлі лебеді збираються в багатотисячні зграї, що складаються з родинних груп. Перебування в великій зграї гарантує птахам більшу безпеку від хижаків. В негоду, коли через високу хвилю немає можливості добувати поживу, лебеді лягають на землю, ховають лапи й дзьоб в теплому оперенні і годинами терпляче чекають поліпшення погоди. Дуже багато часу птахи присвячують догляду за своїм оперенням, старанно очищаючи його від паразитів і регулярно змащуючи жирним секретом куприкової залози. Лебеді-шипуні відрізняються лагідною вдачею і миролюбно ставляться до своїх родичів і інших птахів. Прояви агресивності до членів зграї у них у край рідкісні, а до бійок справа доходить тільки при потребі захисту своєї території. Учасники поєдинку з силою б'ють один одного дзьобами і крилами. Значні розміри і масивне тіло не заважають лебедям добре літати, і під час міграцій ці птахи зазвичай летять струнким ключем на великій висоті. Повернувшись в місця гніздування, лебеді водночас втрачають всі махові пера і протягом 5-6 тижнів не можуть літати, присвячуючи весь цей час турботам про нащадків. Раціон лебедів складається з водних рослин з додаванням дрібної риби, жаб і різних комах. На суші птахи часто навідується на луки і пасовища, щоб поласувати злаковими і кормовими рослинами.

Лебідь-шипун (*Cygnus Olor*)

Розмноження

- ▶ Подружні пари у лебедів-шипунів утворюються на все життя. У шлюбний сезон, який починається ранньою весною, токують тільки ті птахи, які не встигли знайти постійного партнера. Сподіваючись підкорити серце подруги, самець плаває перед нею з піднятими крилами й настовбурченими пір'їнками на шії, крутячи головою з боку в бік. Відповідаючи на його залицяння, самка приймає таку ж позу. На період гніздування пара займає територію площею близько 100 га. Влаштувавшись на ділянці, партнери приступають до спаровування, яке зазвичай відбувається у воді. Громіздке гніздо розташовується на сухому місці серед очерету або у вигляді плаваючої платформи. Для побудови використовуються стебла осоки, рогозу, очерету й водорості. Їх збиранням займається самець, а спорудженням гнізда - самка, яка скріплює стебла грудочками бруду. Гніздо має в основі діаметр близько 1,5 м і висоту до 60 см. На самому верху гнізда самка облаштовує лоток глибиною 10-15 см, який вистилається пухом і м'якими частинами рослин.

Лебідь-шипун (*Cygnus Olor*)

Завершивши будівництво, самка відкладає 5-9 яєць (по одному через день) і після відкладання останнього пристає до насиджування. Інкубація триває 34-38 днів. Коли самка сходить з гнізда, щоб підживитись, кладку охороняє її чоловік. У разі небезпеки обидві птахи залишають гніздо, ретельно прикривши яйця, щоб уберегти їх від хижаків. Захищаючи гніздо, самець відчайдушно б'ється і сильними ударами крил цілком може вбити собаку або лисицю. Новонароджені пташенята покриті густим сірим пухом і, ледь обсохнувши, готові покинути гніздо. З перших годин життя малюки живляться самостійно тим що знайдуть поблизу, а на ніч повертаються в гніздо, щоб погрітись під материнським крилом. Нащадків опікають обоє батьків. У 3 місяці молоді лебеді добре літають і разом з дорослими прямують на зимівлю. До наступної весни молодь тримається разом з батьками, а потім згуртовується в окремі групи. Тільки в трирічному віці молодий лебідь стає бездоганно білим, а статевої зрілості досягає на 4 році від миті появи на світ.

Охорона

На межі XIX-XX століть лебеді були об'єктом інтенсивного полювання на всій території Європи, через що у більшості країн їх чисельність різко скоротилася. У наші дні лебеді часто гинуть, отруївшись свинцевими грузилами риболовного знаряддя, або розбиваються об дроти високовольтних ліній. Великої шкоди завдають лебедям забруднення водойм, знищення угідь придатних для гніздування та зимівлю через забудову чи промислове використання. Для охорони виду необхідний суворий контроль за мисливцями, розробка засобів для уникнення зіткнень птахів з ЛЕП, охорона водно-болотних угідь. Лебідь-шипун перебуває під охороною Директиви ЄС про охорону диких птахів, Бернської та Бонської конвенцій та Угоди про охорону афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів.

Лелекоподібні (Ciconiiformes)

- ряд птахів, що включає птахів великого розміру. Традиційно, до ряду відносили 5 родин, проте, згідно з сучасною класифікацією, ряд складається з однієї родини лелекових (Ciconiidae)
- Великі птахи з довгою гнучкою шиєю, що має від 16-20 хребців, і ногами (з видовженими гомілками і стегнами). Пальці також довгі і гнучкі, пристосовані для пересування на мілководді у заболочених та зарослих районах. Дзьоб довгий та міцний. Добре літають і ширяють. Скелет легкий з дуже добре розвиненими повітряними камерами в кістках.
- Хижаки. Живляться дрібними хребетними та рибою. Марабу — падальники. Пташенята вилуплюються голі, немічні. У насиджуванні пташенят беруть участь обидва батьки.

Лелека білий

Водяний бугай

Бугайчик

Чапля сіра

Ряд Лелекоподібні

Ці птахи гніздяться на території України, пристосувалися жити на мілководді та болотах, мають довгі ноги з широкими розставленими пальцями. Живляться рибою, жабами, комахами, гризунами. Пташенята в них з'являються на світ голими та безпорадними.

В Україні поширені :

- Лелека білий
- Лелека чорний
- Чапля сіра
- Чапля руда
- Чепура мала
- Чепура велика
- Бугайчик
- Бугай
- Квак
- Чапля жовта: рідкісний вид, внесений до Червоної книги України.

Лелека чорний (*Ciconia nigra*)

Лелека чорний - один із загадкових птахів нашого краю. Довжина його тіла досягає одного метра, а розмах крил удвічі більший. Гніздиться цей таємничий птах здебільшого в глухих, маловідвідуваних людиною лісах. Гнізда влаштовує на старих деревах на висоті 6-20 метрів, які використовуються птахами на протязі багатьох років і щорічно поновлюються. У кладці - від двох до шести, частіше четверо яєць. Насиджують кладку самка і самець протягом 35-45 діб. У двохмісячному віці пташенята уже починають літати. Статевої зрілості досягають у трьохрічному віці. Живляться ці птахи лише тваринною їжею: рибою, земноводними, комахами; зрідка ловить плазунів, птахів, дрібних гризунів.

Чорний лелека веде доволі потайний спосіб життя, птах надзвичайно обережний. На відміну від білого лелеки, який селиться поряд з людиною і користується її покровом, чорний - відлюдкуватий, мовчазний і похмурий.

Лелека чорний – вид, що занесений до Червоної книги України та Європейського червоного списку, охороняється Бернською і Боннською конвенціями.

За даними третього видання Червоної книги в Україні гніздиться близько 400-450 пар цього виду. Проте останні дослідження засвідчили, що чисельність чорного лелеки в Україні є більшою. Основні регіони гніздування цього птаха - Полісся і Карпати. Гніздиться вид також в Українському Розточчі. Останніми роками чорні лелеки все частіше почали гніздитися в лісостеповій зоні

Лелека чорний важко пристосовується до господарської діяльності людини. Вирубання старих заплавних лісів, турбування птахів в час розмноження є головними причинами скорочення чисельності унікального виду. Для збереження і відтворення його популяції необхідно в місцях гніздування категорично заборонити будь які рубки лісу, обмежувати доступ людей шляхом створення заказників, заповідних урочищ, охоронних зон тощо.

Лелека чорний (*Ciconia nigra*)

- ▶ Перелітний птах. Прилітає наприкінці березня – у квітні. Оселяється в старих лісах поблизу водойм і боліт, у період міграцій трапляється на луках, пасовищах, полях поряд з водоймами. Гніздиться окремими парами. Моногам. Гнізда на деревах у розгалуженні головного стовбура або на великих бічних гілках на висоті 3–20 м. Яйця відкладає у травні. У повній кладці 2–6 яєць, найчастіше – 4. Насиджують кладку самка і самець, протягом 32–34 днів. У виводку 1–5 пташенят. Пташенята починають літати у віці біля 2-х місяців. Статева зрілість настає у віці 3 років. Відліт відбувається у серпні – жовтні. Мігрує вдень, широким фронтом. Навесні мігрує переважно поодиноко, восени – також групами по 4–20 ос., на півдні країни зграями до 40 ос. Живиться рибою, земноводними, водяними комахами; інколи здобуває плазунів і мишоподібних гризунів.
- ▶ Охороняється Конвенцією з міжнародної торгівлі вимираючими видами дикої фауни і флори (CITES) (Додаток II), Боннською (Додаток II) та Бернською (Додаток II) конвенціями. Занесено до Червоної книги України (1994, 2009) (статус — рідкісний).

Чапля сіра (*Ardea cinerea*)

Сіра чапля – одна з найбільш відомих наших водних птахів. Поширена вона помірного кліматі Європи (крім Португалії) і Азії (в Малій Азії, Месопотамії, Ірані та Індії). Північна межа ареалу проходить по лінії Петербург – Вологда – Перм – Красноярськ, пониззя Амуру, Сахалін. Зимує на Балканах, Малій Азії та Африці. В Україні спорадично гніздиться по всій території, крім Карпат і більшої частини Криму. Зимує на Закарпатській рівнині, в Придунайському регіоні та на півдні Криму. Під час міграцій трапляється скрізь. Сіра чапля живе на різноманітних водоймах, що поросли очеретом, у лісах в заплавах річок, або недалеко від водойми.

- Довжина тіла – 90-100 см

- Розмах крил – 150-175 см

- Вага – 1-2 кг

- Тривалість життя – до 25 років

- Сіра чапля має невелике худорляве тіло, але її оперення дуже пухке, тому вона здається досить великою. Статевий диморфізм не виражений. Птах має довгий прямий дзьоб і шию, яка у польоті S-подібно зігнута. Забарвлення верху попелясто-сіре. Лоб і тім'я білі. За очима сірувато-чорні смуги, які з'єднуються на потилиці і переходять у чуб. Пера вола видовжені і звисають. Загальне забарвлення низу тіла світло-сіре, а наближаючись до підхвістя – біле. По боках тіла широкі чорні смуги. Дзьоб жовтий. Ноги жовтувато-бурі. Райдужна оболонка ока зелено-жовта. У позашлюбному вбранні оздоблювальні пера зношені. У молодого птаха оздоблювальних пер немає. Голова, шия і верх тіла сірі. Низ білий з темно-бурими плямами. Наддзьобок чорно-бурий, піддзьобок жовтий. Ноги бурі.

Чапля сіра (*Ardea cinerea*)

Птах надає перевагу мілководним відкритим місцям, де він може нерухомо стояти тривалий час (часто на одній нозі) і вичікувати, коли здобич підпливе або підбіжить на таку відстань, з якої її можна схопити дзьобом. Харчується сіра чапля безхребетними і дрібними хребетними тваринами (ховрахами, полівками, мишами, землерийками, ящірками, вужами, земноводними, рибою, жуками та їх личинками). Іноді птах ходить по луках, вишукуючи поживу. Частіше за все сірі чаплі живляться в сутінках і поодинці, але якщо територія має щедрі запаси поживи, можна зустріти невелику їхню зграю, іноді з домішкою інших водних птахів. В такому випадку птахи ходять вперед-назад кожен по своїй лінії, ретельно збираючи їжу. Зазвичай мовчазний птах, але в період гніздування стає дуже шумним. Сіра чапля – перелітний птах. Летить уночі поодинці, або невеликими групами, шикуючись клином або шеренгою. Політ сильний, помаху крил повільні і глибокі.

Чапля сіра (*Ardea cinerea*)

Розмноження

Сіра чапля – моногам. Перші птахи прилітають тоді, коли водойми ще скуті кригою і лише по закраїнах є відкрита вода. Свої рихлі і великі гнізда не досить міцної конструкції вони будують на дереві, іноді в очереті. Використовувати їх можуть багато років поспіль. Самець займається збором матеріалу, в той час як самка залишається в гнізді і укладає гілочки. Чаплі гніздяться колоніями. Якщо колонія досить велика, то на одному дереві може бути декілька гнізд. Якщо колонія змішана з іншим видом, то гнізда чапель, зазвичай, розміщені вище. В кладці 3-5 блідо-блакитних яєць, які насиджують обидва птахи протягом 25-27 діб. Пташенята залишаються в гнізді протягом 6-7 тижнів, а потім ведуть мандрійний спосіб життя разом із дорослими. Перших 20 діб один із дорослих птахів обов'язково залишається в гнізді з пташенятами, захищаючи їх від палючого сонця або дощу. Літати молоді чаплі починають приблизно на 50 добу.

Чапля сіра (*Ardea cinerea*)

Охорона

Для забезпечення умов виживання виду потрібна охорона водно-болотних угідь, а також заплавних лісів, а також територій поблизу водойм. Велику небезпеку для виживання чаплі сірої становить забудова берегів річок та озер, осушення боліт та вирубка прибережних лісів. Вид занесений до Бернської конвенції (додаток 3).

